

Список використаних джерел:

1. Бандурка О.М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення. Харків, Основа, 1999. 440 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Лешукова І.В. Процесуальні особливості міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України при розслідуванні злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 217 с.
4. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. Київ: Наук. думка, 1992. 200 с.
5. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 № 565-ХІІ. Дата оновлення: 07.11.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12#o121> (дата звернення 25.04.2019).
6. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580. Дата оновлення: 01.01.2019. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. (дата звернення 25.04.2019).
7. Про утворення Національної поліції України: Постанова КМУ від 2 вересня 2015 р. № 641. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2015-%D0%BF>. (дата звернення 28.04.2019)
8. Сокурєнко В.В. Міжнародне співробітництво як один із пріоритетних напрямів підвищення ефективності підготовки працівників для органів та підрозділів Національної поліції України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ: зб. наук. пр.* / Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків: ХНУВС, 2016. № 3 (74). 168 с. С. 11–19.
9. Солонар А.В. До питання міжнародного співробітництва органів поліції. Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» / Ужгород: Ужгородський національний університет, 2017, № 3. 283 с. С. 156–159.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.

УДК 343.326

ДОСВІД ОКРЕМИХ КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Кирбят'єв Олег Олександрович,
кандидат юридичних наук, докторант
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

У статті проаналізовано досвід країн пострадянського простору у сфері кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів, надано пропозиції щодо його гармонізації із вітчизняним правотворенням та правозастосуванням.

Встановлено, що у більшості країн пострадянського простору сфера кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних

органів характеризується наявністю образи представника влади. Честь та гідність представника влади у вигляді кримінальної відповідальності за публічну образу чи наклеп охороняються кримінальним законом у таких країнах, як Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Республіка Казахстан, Литовська Республіка, Естонська Республіка, Республіка Таджикистан та Республіка Туркменістан. Непокору у певній обстановці визнано злочином. Враховуючи вітчизняні соціально-економічні та політичні умови, наявність ст. 185 КУпАП не завжди (а по факту майже ніколи) є гарантією виконання законної вимоги поліцейського.

Перешкоджання діяльності прокурора та невиконання його законних вимог є більше вадою, ніж досягненням казахського законодавця, оскільки під тиском наукової громадськості 14 жовтня 2014 року аналогічна стаття із вітчизняного кримінального закону була виключена.

До того ж насильницькі злочини проти представників влади як спеціальних потерпілих майже повністю кореспондуються із загальними статтями про злочини проти життя та здоров'я людини з різницею лише у більш суворих видах та розмірах покарання. Звідси виходить – якщо кримінальний закон охороняє пересічного громадянина, то представник влади у зв'язку чи під час виконання професійних обов'язків має бути захищеним у більшій мірі, що ми тут і маємо.

Доведено, що покарання за посягання на професійну діяльність представників влади також має бути варіативним – від штрафу до позбавлення волі. До санкцій ст.ст. 342, 343, 345, 347-349 КК України слід активно вносити покарання, не пов'язані із позбавленням волі.

Найголовніше – питання доцільності криміналізації в Україні образи представника влади нами віднесено до перспективних напрямів подальших досліджень.

Ключові слова: право, обов'язки, відповідальність, злочин, покарання, повага, працівники правоохоронних органів, професійна діяльність.

EXPERIENCE OF INDIVIDUAL POST-SOVIET COUNTRIES IN THE FIELD OF CRIMINAL LAW PROTECTION OF PROFESSIONAL ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS

Kyrbiatiev Oleg Oleksandrovych,
Candidate of Law,
Ph. D. Student
(National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

The article analyzes the experience of the post-Soviet countries in the field of criminal law protection of the professional activities of law enforcement officers, proposes its harmonization with domestic law-making and law enforcement.

It is established that in the majority of post-Soviet countries, the sphere of criminal law protection of professional activity of law enforcement officers is characterized by the presence of an image of a representative of the government. The honor and dignity of a government representative in the form of criminal liability for public image or slander are protected by criminal law in countries such as the Republic of Belarus, the Republic of Armenia, the Republic of Kazakhstan, the Republic of Lithuania, the Republic of Estonia, the Republic of Tajikistan and the Republic of Turkmenistan. Disobedience in certain circumstances is recognized as a crime. Taking into account the domestic socio-economic and political conditions, the presence of Art. 185 КУпАП is not always (and in fact almost never) a guarantee of the legal requirement of a policeman.

The obstruction of the prosecutor's activity and failure to comply with his legitimate requirements is more a disadvantage than the achievement of the Kazakh legislator, since under the pressure of the scientific community on October 14, 2014, a similar article from the domestic criminal law was excluded.

Fourthly, violent crimes against the authorities as special victims are almost entirely consistent with the general articles on crimes against human life and health, with the difference only in more severe forms and penalties. It follows that if a criminal law protects an ordinary citizen, then the representative of the authorities in connection with or in the performance of professional duties should be protected more to the extent that we have here. It is proved that the punishment for encroachment on the professional activities of the authorities should also be varied from fines to imprisonment. It should be actively sanctioned st.st. 342, 343, 345, 347-349 of the Criminal Code of Ukraine to impose penalties not connected with imprisonment.

The most important thing – the question of the appropriateness of criminalization in Ukraine, the image of a representative of the government is attributed to the perspective directions of further research.

Key words: law, duties, responsibility, crime, punishment, respect, law enforcement officers, professional activity.

Постановка проблеми. Забезпечення належного функціонування суспільства є першочерговим завданнями самих її членів, які мають не тільки права, а й певні обов'язки. Єдина згадка про правоохоронні органи в Конституції України свідчить про їхню роль у забезпеченні державної безпеки. Разом з тим неможливо громадянам України реалізовувати свої права, забуваючи про обов'язки, – це призведе до кризи поваги до влади, а у випадку працівників правоохоронних органів – до неможливості належного виконання ними своїх професійних обов'язків.

Метою статті є вивчення досвіду країн пострадянського простору у сфері кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів.

Стан дослідження. Методологічним підґрунтям для досягнення проголошеної мети є наукові праці таких українських вчених, як П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, В.С. Батиргареєва, І.Г. Богатирьов, В.М. Бурдін, С.Б. Гавриш, В.О. Глушков, В.К. Грищук, Н.О. Гуторова, Л.М. Демидова, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, О.О. Дудоров, О.О. Житний, В.П. Ємельянов, В.М. Карчевського, О.В. Козаченко, М.Й. Коржанський, В.В. Кузнецов, В.М. Куц, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, С.Я. Лихова, В.К. Матвійчук, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, В.А. Мисливий, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Ю.В. Нікітін, А.М. Орлеан, В.І. Осадчий, Є.О. Письменський, А.В. Савченко, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, В.М. Трубников, В.О. Туляков, В.І. Тютюгін, Є.В. Фесенко, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, П.В. Хряпінський, Г.В. Чеботарьова, В.В. Шаблистий, В.І. Шакун, С.С. Яценко та багато інших. Разом з тим з кінця 2013 року країна живе в інших соціально-економічних та політичних умовах – сьогодні існує глобальна криза довіри до представників влади. На передовому краї цієї недовіри стоять правоохоронні органи, представники яких найчастіше стають потерпілими від різних злочинів під час виконання або у зв'язку із виконанням службових обов'язків, тобто їхня професійна діяльність дуже часто є об'єктом злочину, а самі правоохоронці – потерпілими від злочинів. Вивчення зарубіжного досвіду тут може стати одним із чинників належного забезпечення їх професійної діяльності.

Виклад основного змісту. Кримінальне законодавство країн пострадянського простору та інших країн нами буде досліджено за такими критеріями, як елементи складу злочину з ознаками, що характеризують їх зміст, кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки розглядуваного злочину, а також вид та розмір покарань за його

вчинення. Також спробуємо дослідити опубліковану практику застосування кримінальних законів окремих країн.

Одразу зазначимо, що нехтування верховенством права та міжнародного права, військова агресія з боку РФ відносно України стали причиною відсутності інтересу до їх кримінального законодавства, охорона влади яким і так ні в кого в цивілізованому світі розуміється як непорушна аксіома.

Розділ 13 КК Республіки Білорусь [1] «Злочини проти держави і порядку здійснення влади й управління» містить:

Ст. 362 «Вбивство співробітника органів внутрішніх справ», в якій зазначається, що вбивство співробітника органів внутрішніх справ у зв'язку з виконанням ним обов'язків по охороні громадського порядку карається позбавленням волі на строк від десяти до двадцяти п'яти років, довічним ув'язненням, або смертною карою.

Ст. 363 «Опір працівникові органів внутрішніх справ або іншій особі, що охороняє громадський порядок» вказано:

– опір працівникові органів внутрішніх справ або іншій особі під час виконання ними обов'язків по охороні громадського порядку карається виправними роботами на строк до двох років, арештом, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років;

– та сама дія, пов'язана із застосуванням насильства чи погрози її застосування, або примус цих осіб шляхом застосування насильства чи погрози його застосування до виконання явно незаконних дій караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Ст. 364 «Насильство або погроза застосування насильства по відношенню до співробітника органів внутрішніх справ» зазначає, що насильство або погроза застосування насильства по відношенню до співробітника органів внутрішніх справ або його близьких з метою перешкоджання його законній діяльності або примусу до зміни характеру цієї діяльності або з помсти за виконання службової діяльності караються арештом, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до шести років.

Ст. 365 «Втручання в діяльність працівника органів внутрішніх справ» вказує, що вплив на співробітника органів внутрішніх справ з метою зміни характеру його законної діяльності шляхом загрози знищенням або пошкодженням майна або поширеннямклепницьких або оголошенням інших відомостей, які він бажає зберегти в таємниці, або шляхом використання посадовою особою своїх службових повноважень карається штрафом, арештом, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Ст. 366 «Насильство або погроза відносно посадової особи, яка виконує службові обов'язки, або іншої особи, що виконує громадський обов'язок» вказує, що насильство або погроза насильством, знищенням або пошкодженням майна щодо посадової особи, яка виконує службові обов'язки, або іншої особи, що виконує громадський обов'язок з охорони громадського порядку, або припинення правопорушень, або їх близьких з метою перешкоджання законній діяльності, або примусу до зміни характеру цієї діяльності, або з помсти за виконання службових обов'язків або громадського обов'язку караються штрафом, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до п'яти років.

Ті самі діяння, вчинені щодо Президента Республіки Білорусь, караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до восьми років.

Ст. 369 «Образа представника влади» вказує, що публічна образа представника влади у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків карається громадськими роботами, або штрафом, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом, або обмеженням волі на строк до трьох років».

Як бачимо, білоруський законодавець у питанні кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів майже повністю скопіював загальну тенденцію для пострадянських країн – адже наявна значна диференціація кримінальної відповідальності за розглядувані злочини, проте привертає увагу та норма, спроба запровадження якої до КК України потребує широкого як фахового, так й громадського обговорення. Йдеться про публічну образу представника влади у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків.

Водночас КК РБ, як і КК України, характеризується постійним намаганням влади штучно створити кримінально-правове забезпечення діяльності новостворених чи реорганізованих державних органів.

На відміну від цього, азербайджанський законодавець у Розділі 34 «Злочини проти порядку управління» КК Республіки Азербайджан [2] передбачає лише одну статтю, що покликана охороняти професійну діяльність працівників правоохоронних органів. Так, Ст. 315 «Опір або застосування насильства відносно представника влади» містить такі положення:

– 315.1. Застосування насильства, опір із застосуванням насильства відносно представника влади у зв'язку з виконанням ним своїх посадових обов'язків або застосування щодо його близьких родичів насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я, а так само погроза застосування такого насильства карається позбавленням волі на строк до трьох років;

– 315.2. Застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, відносно осіб, зазначених у статті 315.1 цього Кодексу, карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років».

Як бачимо, за достатньої лаконічності виникає питання про позбавлення волі як безапеляційного виду покарання за вчинення такого злочину.

Вірменський законодавець у Главі 30 «Злочини проти порядку управління» КК Республіки Вірменія [3] також дуже точно та виважено підійшов до питання кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів, передбачивши один типовий злочин з матеріальним складом та один з формальним. Отже, знову бачимо публічну образу злочином. Так, ст. 316 «Застосування насильства проти представника влади» вказує:

1. Застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я, або погроза його застосування щодо представника влади або його близьких у зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків, а також перешкоджання виконанню представником влади обов'язків, покладених на нього законом, караються штрафом у розмірі від трьохсоткратного до п'ятисоткратного розміру мінімальної заробітної плати або позбавленням волі на строк не більше п'яти років.

2. Опір представникові влади під час виконання ним обов'язків, покладених на нього законом, або примушення його до виконання явно незаконних дій, вчинені із застосуванням насильства або з погрозою застосування насильства, караються штрафом у розмірі від трьохсоткратного до п'ятисоткратного розміру мінімальної заробітної плати, або арештом на строк не більше двох місяців, або позбавленням волі на строк не більше одного року.

3. Застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, відносно осіб, зазначених у частинах першій або другій цієї статті, карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

4. У цьому Кодексі представником влади вважається особа, що служить в державних органах та органах місцевого самоврядування, наділена в установленому порядку розпорядчими повноваженнями щодо осіб, які не перебувають в його службовому підпорядкуванні.

Ст. 318 «Образа представника влади»:

1. Публічна образа представника влади у зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків карається штрафом в розмірі від кратної до двісті і більше разів мінімальної заробітної плати або виправними роботами на строк від шести місяців до одного року.

2. Те саме діяння, вчинене в публічних виступах або через засоби масової інформації, карається штрафом в розмірі від двісті і більше разів до чотирьохсоткратного розміру мінімальної заробітної плати, або арештом на строк від одного до трьох місяців, або позбавленням волі на строк не більше двох років».

Також позитивно слід відмітити різні види покарань та способи вчинення публічної образи представника влади. Більше того, чинний КК України у ч. 3 ст. 18 та примітці 1 до ст. 364 КК України передбачає визначення поняття службової особи, частиною якого є представник влади. Тут ми маємо ситуацію, коли прямо в кримінальному законі дано визначення поняття «представник влади», що однозначно позитивно впливає на правове забезпечення їх професійної діяльності.

КК Грузії [4] як країни, що не є представником СНД, також відмічається лаконічністю у питанні кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів, оскільки у Главі XL «Злочини проти порядку управління» у ст. 353 криміналізовано всі можливі форми впливу на представника влади: «Опір, погроза або насильство щодо особи, яка охороняє громадський порядок, або іншого представника влади»:

1. Опір працівникові поліції чи іншого представника влади з метою перешкоджання охорони громадського порядку, припинення або зміни його діяльності, а так само його примус до явно незаконним діянням, вчинені з застосуванням насильства чи погрози насильства, – караються штрафом або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до п'яти років.

2. Ті самі діяння, вчинені групою осіб за попередньою змовою, караються арештом на строк від чотирьох до шести місяців або позбавленням волі на строк до семи років».

Децю вибивається із загальної картини новий КК Республіки Казахстан [5], оскільки у ньому з 2017 року міститься наддетальна диференціація кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів. Так, Глава 16 «Кримінальні правопорушення проти порядку управління» передбачає таке.

Ст. 378 «Образа представника влади»:

1. Образа представника влади при виконанні ним своїх службових обов'язків або в зв'язку з їх виконанням карається штрафом в розмірі до вісімдесяти місячних розрахункових показників або виправними роботами в тому ж розмірі, або залученням до громадських робіт на строк до вісімдесяти годин, або арештом на строк до двадцяти днів.

2. Те саме діяння, вчинене публічно або з використанням засобів масової інформації або мереж телекомунікацій, карається штрафом в розмірі до ста шістдесяти місячних розрахункових показників або виправними роботами в тому ж розмірі, або залученням до громадських робіт на строк до ста шістдесяти годин, або арештом на строк до сорока днів.

Примітка. Публічні виступи, що містять критичні висловлювання про службову діяльність представника влади, не тягнуть кримінальної відповідальності за цією статтею.

Ст. 379 «Непокора представнику влади» вказує, що непокора законній вимозі або розпорядженню представника влади, вчинена в місцевості, де оголошено надзвичайний стан, або в зоні проведення антитерористичної операції, карається штрафом в розмірі до двох тисяч місячних розрахункових показників або виправними роботами в тому ж розмірі, або залученням до громадських робіт на строк до шестисот годин, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

У Ст. 380 вказується, що застосування насильства відносно представника влади чи здоров'я, або погроза застосування насильства відносно представника влади або його близьких у зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків або з помсти за виконання службових обов'язків карається штрафом в розмірі до трьох тисяч місячних розрахункових показників або виправними роботами в тому ж розмірі, або залученням до громадських робіт на строк до восьмисот годин, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, відносно осіб, зазначених у частині першій цієї статті, карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

3. Діяння, передбачене частиною другою цієї статті, вчинене:

- 1) щодо двох або більше осіб;
- 2) щодо особи, яка завідомо для винного перебуває в безпорадному стані, а так само поєднане з викраденням людини або захопленням заручника;
- 3) з особливою жорстокістю;
- 4) групою осіб, групою осіб за попередньою змовою;
- 5) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;
- 6) неодноразово;
- 7) у відношенні свідомо неповнолітньої особи;
- 8) в умовах надзвичайної ситуації або в ході масових заворушень;
- 9) в місцевості, де оголошено надзвичайний стан, або зоні проведення антитерористичної операції, карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.

Ст. 380-1 «Посягання на життя працівника правоохоронного, спеціального державного органу, військовослужбовця»:

1. Посягання на життя, тобто умисні дії, спрямовані на заподіяння смерті, співробітника правоохоронного, спеціального державного органу, військовослужбовця чи їхніх близьких у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або з помсти за виконання службових обов'язків, карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Те саме діяння, вчинене:

- 1) щодо двох або більше осіб;
- 2) щодо особи, яка завідомо для винного перебуває в безпорадному стані, а так само поєднане з викраденням людини або захопленням заручника;
- 3) щодо жінки, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності;
- 4) з особливою жорстокістю;
- 5) способом, небезпечним для життя інших людей;
- 6) групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, злочинною групою;
- 7) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а так само поєднане з звалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру;
- 8) неодноразово;
- 9) у відношенні свідомо неповнолітньої особи;
- 10) у місцевості, де оголошено надзвичайний стан, або в зоні проведення антитерористичної операції, карається позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна.

Ст. 381 «Перешкоджання діяльності прокурора та невиконання його законних вимог» вказує, що невиконання актів прокурорського нагляду, а також перешкоджання його діяльності, якщо це спричинило заподіяння істотної шкоди правам і законним інтересам громадян або організацій або охоронюваним законом інтересам суспільства або держави, караються штрафом у розмірі до ста шістдесяти місячних розрахункових

показників або виправними роботами в тому ж розмірі, або залученням до громадських робіт на строк до ста шістдесяти годин, або арештом на строк до сорока діб».

Висновки. Думається, аналіз цих норм слід проводити за такими критеріями.

По-перше, наявність образи представника влади та пряма вказівка на те, що публічні виступи, котрі містять критичні висловлювання про службову діяльність представника влади, не тягнуть кримінальної відповідальності. Дуже виважена система стримувань та противаг у питанні забезпечення свободи слова.

По-друге, непокора у певній обстановці визнана злочином. Враховуючи вітчизняні соціально-економічні та політичні умови, наявність ст. 185 КУпАП не завжди (а по факту майже ніколи) є гарантією виконання законної вимоги поліцейського.

По-третє, перешкоджання діяльності прокурора та невиконання його законних вимог є більше вадою, ніж досягненням казахського законодавця, оскільки під тиском наукової громадськості 14 жовтня 2014 року аналогічна стаття із вітчизняного кримінального закону була виключена.

По-четверте, насильницькі злочини проти представників влади як спеціальних потерпілих майже повністю кореспондуються із загальними статтями про злочини проти життя та здоров'я людини з різницею лише у більш суворих видах та розмірах покарання. Звідси виходить, якщо кримінальний закон охороняє пересічного громадянина, то представник влади у зв'язку чи під час виконання професійних обов'язків має бути захищеним ще більшою мірою, що ми тут і маємо.

Покарання за посягання на професійну діяльність представників влади також має бути варіативним – від штрафу до позбавлення волі. Слід активно до санкцій ст.ст. 342, 343, 345, 347-349 КК України вносити покарання, не пов'язані із позбавленням волі.

Отже, питання доцільності криміналізації в Україні образи представника влади нами віднесено до перспективних напрямів подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь. URL: <http://xn----ctbcgfviccvibf9bq8k.xn--90ais/statya-362> (дата звернення: 30.12.2018 р.).
2. Кримінальний кодекс Республіки Азербайджан. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420353 (дата звернення: 30.12.2018 р.).
3. Кримінальний кодекс Республіки Вірменія. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show> (дата звернення: 30.12.2018 р.).
4. Кримінальний кодекс Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 30.12.2018 р.).
5. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252#pos=5000;-54 (дата звернення: 30.12.2018 р.).